

TRAVNIŠKI SADOVNJAKI
V
KOZJANSKI KRAJINI

Kozjanski
park

Javni zavod Kozjanski park

2019

Podsreda

TRAVNIŠKI SADOVNJAKI
V
KOZJANSKI KRAJINI
Vesna Zakonjšek

Fotografije
Teo Hrvoje Oršanič

Kozjanski
park

»Če bi lipo sodili po razširjenosti, tedaj ji ne bi mogli priznati, da je slovensko nacionalno drevo. V tem pogledu gre prvo mesto jablani, ki jo je v celinskih krajih najti ne samo v številnih velikih nasadih, ampak tudi ob praktično vsaki hiši. Tako nesporno prispeva tudi k prijetnejši podobi okolja nasploh in še posebej v območjih nekakovostne stanovanjske zidave.«

Dušan Ogrin

Besedilo, oblikovanje
Fotografije
Lektoriranje
Založil

Travniški sadovnjaki v kozjanski krajini

Vesna Zakonjšek
Teo Hrvoje Oršanič
Prevajalska agencija Leemeta
Javni zavod Kozjanski park

Podsreda
2019

mesto, kjer lahko najdete e- knjigo

https://kozjanski-park.si/?page_id=4883

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID=298361856
ISBN 978-961-6745-24-6 (pdf)

Fotografije, ki so bile vse posnete na območju
Kozjanskega parka, je prijazno doniral
Zavod Republike Slovenije za varstvo narave.

**ZAVOD REPUBLIKE SLOVENIJE
ZA VARSTVO NARAVE**

Vsebina

- 8 / Uvod
- 13 / Pestrost kulturne krajine zavarovanega območja
Kozjanski park in travniški sadovnjaki
- 14 / Sadovnjak v definiciji in v občutkih
- 21 / Razvoj travniških sadovnjakov v Evropi
- 26 / Razvoj travniških sadovnjakov v Sloveniji
- 33 / Aktivnosti za ohranjanje in oživljanje
travniških sadovnjakov v Kozjanskem parku
- 39 / Pojavne oblike starih sadnih dreves v krajini
- 46 / Vizualne značilnosti travniških sadovnjakov in
njih privlačnost
- 51 / Kje dosajevati in zakaj
- 52 / Za zaključek
- 61 / Viri

Uvod

Sadovnjak.

Travniški sadovnjak.

Oblika kmetijskega gospodarjenja tal. Vsem znana oblika rabe prostora.

Ko se pogovarjam s starejšimi kmetovalci, začutim globoko povezanost in naklonjenost starim sortam ter s tem travniškim sadovnjakom.

Pa je mlajšim travniški sadovnjak še vedno blizu?

Sadjarstvo je tradicionalna panoga slovenskega kmetijstva, pomembno prisotna tudi na območju Kozjanskega parka. Pojavlja se v dveh oblikah. V krajini srečamo senožetne sadovnjake, za katere je značilna ekstenzivna raba, in intenzivno obdelane sadovnjake, kjer se srečamo z različnimi tehnikami nanosa fitofarmaceutskih sredstev. Ti dve obliki sadovnjakov se pomembno razlikujeta. Ena od preprostih razlikovalnih značilnosti je višina drevesa, oblika razrasti ter sadilna razdalja. Vse to se odraža v končni podobi krajine, ki jo sestavlja ta ali oni sadovnjak. V tem sestavku želim predstaviti, kaj vse opazimo v zvezi s sadnimi drevesi ob prehodu skozi krajino.

Kmetijska stroka kot laična javnost je v zadnjih

letih spoznala, da uvajanje monokultur ter visoka stopnja specializacije ne vodita v trajnostno kmetijsko rabo in se je zato ponovno začela ozirati po tradicionalnih rabah, ki so prilagojene lokalnim razmeram. Zanimiva postaja tudi možnost večnamenske rabe določenih površin. V sadovnjaku pridelujemo sadje za človeško prehrano in krmo živali, lahko pa pridobivamo tudi les za kurjavo in listje za krmo živali. (1) Ena od najbolj prepoznavnih in razširjenih tradicionalnih oblik kmetijsko-gozdarske rabe v zahodni, osrednji in vzhodni Evropi so travniški sadovnjaki. (1) Travniški (visokodebelni, senožetni) sadovnjaki so tudi v Sloveniji razširjena oblika kmetijske rabe tal in dajejo naši krajini pomemben pečat. (Geršak, 2006). Najbolj jih ogrožata spreminjanje kmetijske rabe in nezainteresiranost kmetov za njihovo vzdrževanje, so zapisali v izvlečku strokovne razprave Andreja Ferreira, Saša Vochl in Jani Gačnik. V Kozjanskem parku želimo to spremeniti.

Pestrost kulturne krajine zavarovanega območja Kozjanski park in travniški sadovnjaki

Kadar želimo opisati in opredeliti pojem krajina, se soočimo s številnimi različicami definicij. Tako ena od starih leksikalnih različica pravi, da je krajina »del zemeljskega površja, ki ga je moč zajeti z enim pogledom«. Ta nam posredno pripoveduje o sestavi krajine. V našem okolju namreč neko zemeljsko površje, ki ga zajamemo z enim pogledom, zelo redko nudi samo eno vrsto rabe prostora. Tako je seveda tudi za Kozjanski park značilna pestrost prostora. Pestrost krajine. V krajini se menjavajo kmetijske površine, njivski svet s številnimi poljščinami, vinogradniške površine, travniške in pašniške površine, sadovnjaki, gozdne površine, površine s poselitvijo, namenjene prometu, izkoriščanju kamnin, vodne površine, površine za drugo infrastrukturo, površine s kulturno dediščino z zgodovinsko, etnološko in simbolno vrednostjo. Vse to je izraz aktivnosti človeka in plod dolgoletnega vztrajanja na tem prostoru ter

zapisovanja svoje kulture v prostorski zapis. Pestrost rabe prostora, ki je z naravo uravnotežena, omogoča pestrost življenjskih prostorov in življenjskih oblik.

K pregovorni pestrosti rabe prostora pomembno prispevajo v sestavku obravnavani visokodebelni travniški sadovnjaki, saj jih najdemo tukaj na Kozjanskem skoraj na vsaki domačiji.

Sadno drevje je v travniškem sadovnjaku naključno ali sistematično razmeščeno po travniku ali pašniku, ki omogoča drevesu, da ima svoje mesto z dovolj svetlobe in hranil ter hkrati omogoča, da je spodaj še možna paša. Vsa ta ekstenzivnost je ugodna tudi za naseljevanje drugih oblik bivanja, kot so mravlje, ptice itd., kar zelo povečuje biotsko pestrost prostora.

Poleg jablan in hrušk najdemo v travniških sadovnjakih še orehe, slive, drnulje, češnje, višnje, marelice, breskve, kutine, skorše, murve, lešnike itd.

(2)

Sadovnjak v definiciji in občutkih

Če pogledamo v Slovar slovenskega knjižnega jezika in poiščemo besedo sadovnjak, lahko preberemo naslednjo definicijo: sadovnjak = zemljišče, na katerem je posajeno sadno drevje.

Če povežemo oba pojma, zemljišče in sadno drevje, seveda takoj pomislimo na večjo ali manjšo površino, na kateri so posajena sadna drevesa. Medsebojna razdalja, imenovana tudi sadilna razdalja, med posameznimi drevesi je običajno enaka v vseh smereh. Drevesa so tako posajena v nekakšni mreži, in že od daleč spoznamo, da gre za sadovnjak. Vemo, da gre za red, ki ga je ustvaril človek.

Krajine Kozjanskega parka si ne moremo predstavljati brez teh travniških sadovnjakov, brez teh starih visokodebelnih sadnih dreves. Je pa vendarle velika razlika v podobi travniškega sadovnjaka ali intenzivnega sadovnjaka.

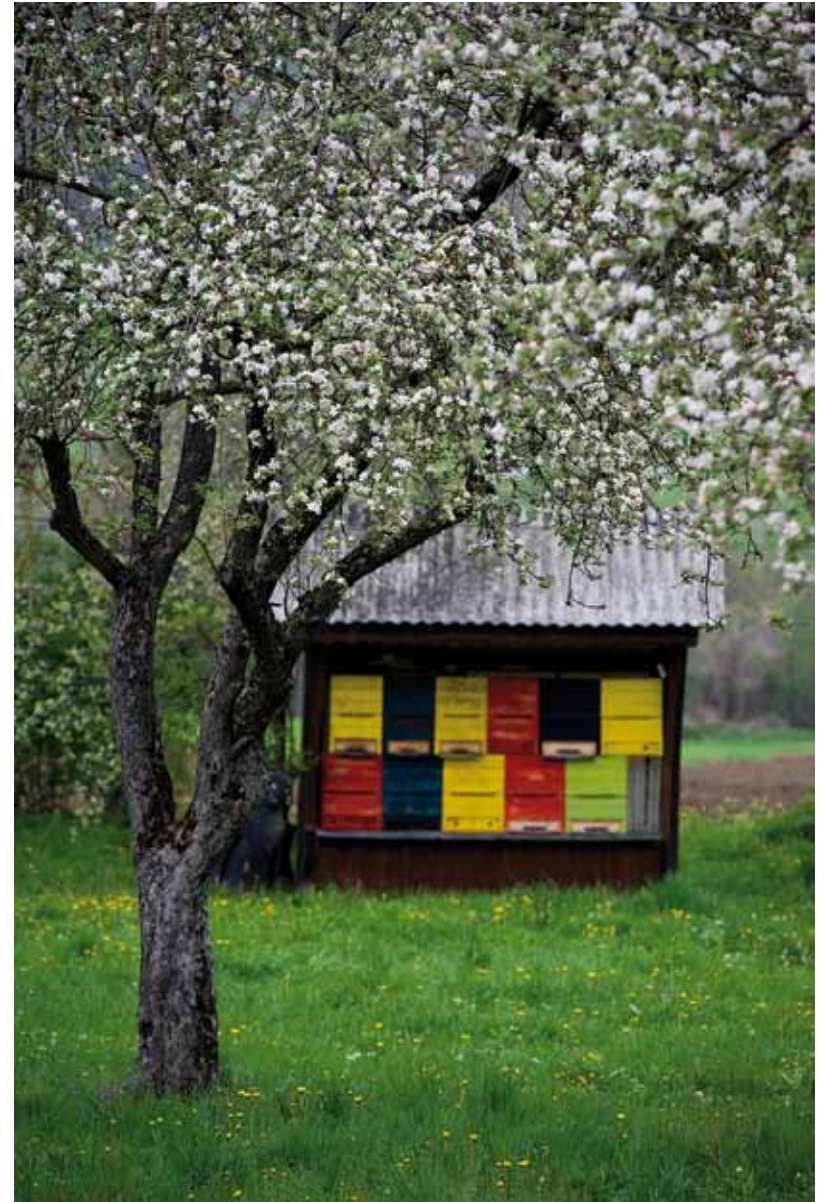
Ko se sprašujem, kakšni občutki me navdajajo ob pogledu na intenzivni sadovnjak in kakšni ob pogledu na travniški sadovnjak, se spomnim zimske podobe obeh. Ko pogledam zimsko podobo intenzivnega sadovnjaka, čutim skrotovičenost,

bolečino, žalost. Za drevesa travniškega sadovnjaka pa lahko rečem, da so mi pozimi, z vidika krajine, pravzaprav še najbolj zanimiva. Takrat vidim vso igrivost in komunikativnost, ki jo izražajo drevesa eden ob drugem. Drevo se priklanja drevesu, veja se vije navzgor in koketira s sosednjim drevesom, ki se igrivo nagiba zopet na drugo stran. Ko jih takole vidim več skupaj, slišim ta njihov pogovor in vidim njihov ples v krajini.

Mene seveda zanimajo predvsem travniški sadovnjaki, ki definirajo kulturno krajino Kozjanskega parka. Ti prispevajo k prepoznavni krajinski sliki zavarovanega območja in so okoljsko mnogo bolj sprejemljivi kot intenzivni nasadi.

Razvoj travniških sadovnjakov v Evropi

Podatki, ki nam ponazarjajo razvoj sadjarstva v Evropi, segajo v 17. stoletje. Takrat je začela postajati pomembna pridelava sadja, ki je bila namenjena prodaji, in takrat so začeli intenzivno saditi sadno drevje. V 18. stoletju so pomembne aktivnosti prispevali duhovniki in učitelji.

Sadjarska društva so v 19. stol. začela zbirati in opisovati sadne sorte z namenom, da bi izbrali kar najkakovostnejše sorte. Razvoj železnic je omogočil prodajo svežega sadja v bolj oddaljena mesta, in to je vplivalo tudi na kakovost pridelave, ki se je standardizirala. V Nemčiji so travniški sadovnjaki svoj vrhunec razvoja dosegli med svetovnimi vojnama. To pa je bil tudi čas, ko se je začelo spreminjanje travniških sadovnjakov v intenzivne. Ti so bili namreč bolj ugodni z vidika upravljanja. Namenjeni so bili namreč samo pridelavi sadja. (1) Da so spreminjali travniške sadovnjake v intenzivne, je pomembno prispevala politika, ki je finančno podpirala proces odstranjevanja teh starih sadnih dreves. Leta 1969 je Evropska gospodarska skupnost podprla odstranjevanje sadnega drevja, jablan, hrušk in breskev. Ta ukrep je najbolj

prizadel travniške sadovnjake, šteli so jih namreč za nedonosne. V Nemčiji so v letih od 1970 do 1972 posekali več kot 17.000 nasadov sadnega drevja, od tega 37 % travniških sadovnjakov. Podobni procesi so potekali tudi drugod po Evropi. (1)

Danes najdemo travniške sadovnjake v pasu od severne Španije in Francije do južne Nemčije, Švice in Poljske. V glavnem so se obdržali na reliefno manj ugodnih območjih, ki onemogočajo razvoj intenzivnih sadovnjakov ali njiv. (1)

Razvoj travniških sadovnjakov v Sloveniji

Avtorji strokovne razprave z naslovom *Drevesa z možnostjo večnamenske rabe, s poudarkom na travniških sadovnjakih*, Andreja Ferreira, Saša Vochl in Jani Gačnik, so v omenjeni razpravi razvoj travniških sadovnjakov v Sloveniji opisali zelo nazorno in podrobno. Njihovega dela ne želimo okrniti. Zato ta del razprave v celoti predstavljamo v tem poglavju na njihov način:

»Za obdobje do konca 18. stol. je zelo malo virov, s katerimi bi bilo mogoče pojasniti razvoj sadjarstva v Sloveniji. Po nekaterih trditvah naj bi bila ena izmed prvih kultiviranih sadnih vrst v alpskih deželah srednje Evrope lesnika (divja jabolana, *Malus sp.*). Kot gojena vrsta naj bi se pojavila že v zgodnji kameni dobi. V času Rimljanov naj bi na našem ozemlju prevladovale divje hruške in jabolka, češplje, slive in češnje. V srednjem veku so k razširjanju kulture gojenja sadnih dreves pripomogli samostani. Mesne jedi, razen v izjemnih primerih, so bile po pravilih nekaterih rodov prepovedane. Vendar pa je bil pri dveh rastlinskih jedeh dovoljen še nadaljnji obrok sadja (*mensa secunda*). Zato so bili samostani veliki porabniki sadja, ki so ga pridelovali sami. Gojenje

sadnih dreves so uvajali in širili tudi po graščinah (Blaznik in sod., 1970).

Poleg menihov in grajske gospode so sadje uživali tudi v mestih. Suho in surovo so uživali vsi sloji meščanstva. V 16. stol. so za glavno oskrbo Ljubljane s sadjem skrbeli Tržačani in Vipavci. Poleg njih so sadje prodajali tudi branjevci (Blaznik in sod., 1970).

Janez Vajkard Valvasor v knjigi *Čast in slava vojvodine Kranjske* (2009) navaja, da je bilo na Kranjskem več kot sto vrst jabolk, ki so jih uporabljali za hrano, in sicer surove ali kuhane. Iz jabolk so delali mošt, ki ga je Valvasor označil kot dobro, ljubko in jeziku prijetno pijačo. Tudi hrušk je bilo več kot sto sort, med njimi posebej omenja hruško moštnico, imenovano tepka. Jabolka, hruške, češnje in češplje ter podobno sadje so tudi sušili v posebnih sušilnicah. Iz divjih hrušk in jabolk so izdelovali kis. Med drugimi plodovi opisuje še breskve, marelice, kutine, kostanj, lešnike, orehe, olive, plodove skorša... Čeprav v 17. stol. sadjarstvo ni bilo tako pomembno kot v poznejših obdobjih, je bilo pomemben vir prehrane in pijače, za zemljiško gospodo pa zanesljiv vir dohodka (Sketelj, 1998). V sredini 18. stol. je sadjarstvo v nekaterih avstrijskih deželah začelo dobivati večji pomen. Krajo plodov in poškodovanje sadnih dreves so

kazensko preganjali. Na ukaz Marije Terezije so začeli saditi sadno drevje tudi ob cestah. Največ pozornosti so namenili gojenju murv, ki so bile podlaga za svilarstvo. Z delovanjem kmetijskih družb pa so se začele uveljavljati tudi druge sadne vrste. V času vladavine Jožefa II. je država z namenom širjenja kulture gojenja sadnega drevja med podložniki uvedla vrsto ukrepov in ugodnosti. Tako so skušali doseči, da bi novoporočenci kmečkega stanu posadili po nekaj sadnih dreves. Obvezno je bilo tudi odstranjevanje gosenic, ki so delale škodo na sadnem drevju. Ukinili so pobiranje desetine in vsa druga bremena na sadno drevje. Vendar prizadevanja za pospeševanje sadjarstva niso imela večjih uspehov zaradi neorganiziranega izobraževanja in pomanjkanja oskrbe z žlahtnimi sadnimi sadikami in cepiči (Blaznik in sod., 1970). V sredini 19. stol. so se pri nas pojavile prve sadjarske šole, ki so bile rezultat prizadevanj izobraženih ljubiteljev sadjarstva, ki so večinoma pripadali duhovščini in učiteljem. Leta 1829 so slovenski sadjarji dobili prvi priročnik o sadjarstvu z naslovom *Kranjski Vertnar* avtorja Franca Pirca. K pospeševanju sadjarstva so pripomogle tudi številne na novo osnovane drevesnice. V Ljubljani je leta 1874 potekala tudi prva razstava sadja, na kateri so predstavili kar 223 sort jabolk in 130 sort

hrušk (Blaznik in sod., 1970). Za 19. stoletje je bilo značilno, da je sadno drevje raslo skupaj z drugimi kmetijskimi kulturami ali pa je oblikovalo travniške nasade, kjer so pasli in kosili za seno (Štampar in sod., 2005).

Med prvo svetovno vojno je prej že razvito sadjarstvo nazadovalo; usmerjeno je bilo predvsem v pridobivanje sadja za prehrano, med drugim tudi za vojake in ranjence. V obdobju med obema vojnama so bile za razvoj sadjarstva pomembne nekatere organizirane oblike delovanja sadjarjev, predvsem sadjarska društva in zadruga. Leta 1921 je bilo na pobudo Martina Humeka ustanovljeno Sadjarsko društvo Slovenije, ki je prevzelo izdajanje glasila Slovenski sadjar. Dve leti pozneje se je društvo preimenovalo v Sadjarsko in vrtnarsko društvo ter začelo izdajati glasilo Sadjar in vrtnar. V tistem obdobju je bil sprejet prvi vseslovenski začasni sadni izbor in pozneje sadni izbor za Dravsko banovino. Konec 30. let 20. stol. se je z Madžarske v Slovenijo razširil ameriški kapar, ki je okužil jablane in hruške, ustavil izvoz na evropske trge in zelo prizadel kmečko sadjarstvo (Sketelj, 1998).

Z razvojem plantažnega sadjarstva je počasi začel izgubljati pomen travniški sadovnjak. V ospredje je prišla tehnologija, ki je terjala intenzivno oskrbo

sadnega drevja in imela za cilj čim višjo proizvodno sposobnost na enoto površine. Obvladovanje velikih nasadov s številnimi sadnimi drevesi je vodilo v poenostavljanje delovnih procesov. Sadje je zato postalo edini pridelek v nasadu. Za lažje opravljanje rezi, obiranje sadnega drevja in opravljanje drugih sadjarskih opravil je potekalo gojenje v smeri nizko rastočih dreves s kratkim deblom. Travniških sadovnjakov niso samo prenehali saditi, temveč so drevesa na travnikih postala celo moteč element, ki ga je bilo treba odstraniti zaradi uvajanja kmetijske mehanizacije (Štampar in sod., 2005).

Evidenca dejanske rabe kmetijskih in gozdnih zemljišč (Poročilo o stanju..., 2012) kaže, da smo imeli leta 2011 24.088 ha travniških sadovnjakov, kar je 3,6 % vseh kmetijskih zemljišč.

Po podatkih popisa kmetijstva 2000 (Derulc in sod., 2002) je bilo v Sloveniji 1.846.837 ekstenzivnih sadnih dreves, med katerimi je bilo 798.429 jablan, 236.576 hrušk, 357.098 češpelj in sliv, 149.547 orehov ter 305.187 dreves drugih sadnih vrst. Travniški sadovnjaki so zavzemali površino 7.813 ha. V popisu kmetijstva leta 2010 je bilo v Sloveniji 1.629.144 ekstenzivnih sadnih dreves, med katerimi je bilo 670.524 jablan, 220.993 hrušk, 290.226 češpelj in sliv, 150.743 orehov ter 296.658 dreves drugih sadnih vrst. Travniški sadovnjaki so

zavzemali površino 5.290 ha.

Pri primerjavi podatkov iz evidence dejanske rabe kmetijskih in gozdnih zemljišč ter podatkov iz popisov SURS opazimo velik razkorak. Ob tem lahko le ugotovimo, da se travniškim sadovnjakom ne namenja dovolj pozornosti, da niti ne poznamo realnega stanja v naravi in da nimamo načrtnega reševanja oz. oživitve teh nasadov.«

Sadjarstvo je bilo na območju Obsotelja, Kozjanskega in SV Posavja pomembna tradicionalna kmetijska gospodarska panoga. Ocenjujemo, da na območju parka raste preko 50.000 sadnih dreves v sadovnjakih. Povprečna starost sadovnjakov je okoli 40 let, zasledimo pa manjše sadovnjake in posamezna drevesa, ki so stara tudi preko 100 let. (2)

Veliko lastnikov sadovnjakov že več let ni obrezovala sadnega drevja, nekateri sadovnjaki so bili zaradi neoskrbovanja celo opuščeni. Glavni vzroki za propadanje in krčenje sadovnjakov so intenziviranje kmetijstva, strojna obdelava površin, staranje prebivalstva, pomanjkanje delovne sile, neobdelovanje zemljišč, stroškov vzdrževanja, oskrbovanja, obiranja in obnove ter nerentabilnost proizvodnje zaradi nizkih cen sadja. (2)

Aktivnosti za ohranjanje in oživljanje travniških sadoxnjakov v Kozjanskem parku

Kot smo že omenili, je sadjarstvo zelo pomembna kmetijska panoga tudi na Kozjanskem. Nacionalni projekt Revitalizacija travniških sadovnjakov in sadnih vrtov Slovenije se je začel izvajati leta 1998. Strokovno sta ga utemeljila in vodila Franc Kotar in Jani Gačnik iz KGZS Novo mesto. V Kozjanskem parku smo se k temu projektu priključili leta 1999 in osnovne cilje nadgradili in razširili z ekološkimi in promocijskimi elementi. (2)

Na pobudo lastnikov travniških sadovnjakov, nacionalnih koordinatorjev projekta Oživljanje travniških sadovnjakov in Kozjanskega parka je bilo leta 2000 ustanovljeno Društvo kozjanske jabke. V društvu si prizadevajo, da bi se vse danes obstoječe stare sorte sadnega drevja ohranile, zato spodbujajo lastnike sadovnjakov k obnovi nasadov.

Inventarizacija travniških sadovnjakov je potekala med leti 2000 in 2006. Ob inventarizaciji travniških sadovnjakov smo v Kozjanskem parku zbirali

podatke o vrstah in sortah sadnega drevja. Ob obdelavi podatkov smo ugotovili, da je na območju zelo veliko različnih sort jabolk in hrušk, ki so zastopane le še s posameznimi drevesi. Na začetku projekta smo si za enega od ciljev zadali, da bomo ohranili vse evidentirane sorte in z njimi tudi genetski potencial starih sort. V letu 2003 smo na Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano izvedli vpis v fito-seme register, registrirali Drevesnico starih sort in vključili v nadzor fitosanitarne inšpekcije. V sodelovanju s Kmetijskim inštitutom Slovenije in lastniki travniških sadovnjakov smo določili matična drevesa, ki zastopajo posamezno sorto. V letu 2005 smo v sklopu projekta Interreg IIIA kupili kmetijska zemljišča kmetije Čerček na Gradišču, kjer smo registrirali in uredili novo lokacijo drevesnice, na preostalih kmetijskih zemljiščih pa uredili matični sadovnjak. Letna proizvodnja je 2000 do 3000 sadik. V matičnem sadovnjaku imamo posajenih 110 sort jablan in 52 sort hrušk z dvema drevesoma. Seznam sort in matičnih dreves vsako leto dopolnjujemo, in dosajamo. (2)

V sklopu projekta so bile izvedene številne izobraževalne delavnice na temo žganjekuhe, priprave soka in kisa, oživitvenih rezov v sadovnjakih, načinov cepljenja in precepljenja

sadnega drevja ter letnih del v sadovnjakih. V Kozjanskem parku smo oživitveno rez brezplačno opravili na 9200 sadnih drevesih. (2)

V jeseni, točneje drugi vikend meseca oktobra, pa od leta 1999 vse do danes v Kozjanskem parku organiziramo prireditev z imenom Praznik kozjanskega jabolka. Osrednji dogodek je organiziranje sejma regionalnih produktov v trgu Podsreda, kjer na več kot 100 stojnicah predstavijo svojo ponudbo različni proizvajalci kmetijskih in obrtnih izdelkov. Svoje delovanje predstavijo tudi različni zavodi, šole, strokovne službe. Poudarek pa je seveda na ponudbi starih sort jabolk. Če ne na sejmu pa si boste lahko na razstavi ogledali sorte z imeni, kot so: ananas reneta, beličnik, bobovec, bužlovka, carjevič, damasonski kosmač, dolenijska voščenska, grafenštajnc, jonatan, kanadka, klanferca, krivopecelj, rožnik, londonski peping, pisani kardinal, prinčevo jabolko, rdeča meglenska, rdeči jesenski kalvil, rdeča škrbotavka, rdeča zvezdasta reneta, špička, štajerski mošancelj, štajerski pogačar, zlata parmena in druge.

Pojavne oblike starih sadnih dreves v krajini

Kot že rečeno, ponavadi govorimo o sadovnjaku kot o površini. V primeru teh starih sadnih sort pa v krajini Kozjanskega parka zasledimo tudi druge pojavne oblike. Tako srečamo tudi posamezno drevo in drevored.

Posamezna sadna drevesa

Sadna drevesa, ki se pojavljajo kot posamezna drevesa v odprti krajini ali ob domačiji, so ponavadi orehova drevesa, hruške tepke in češnje. S svojo obliko in velikostjo vnašajo v krajino točkovni prostorski poudarek in tako bogatijo krajinsko sliko.

Drevored

V krajini Kozjanskega parka najdemo tudi kar nekaj sadnih drevoredov. Linijska razporeditev sadnih dreves ob cestah priča o nekdanji preudarni rabi prostora, ki vnaša v krajinsko sliko svež element, na katerega smo pri sodobnem urejanju cest popolnoma pozabili. Ohranjenih je kar nekaj teh sadnih drevoredov, predvsem hrušk, pogosto gre zgolj za ostanke ob cestah ali pa za ostanke ob cestah, ki jih ne uporabljamo več. Drevored je zelo stara oblika oblikovanja krajine, ki vzbuja pozitivne občutke ob pogledu nanj, še bolj pa ob potovanju

ob drevoredu ali pod senco drevesnih krošenj. V zadnjih nekaj letih so zasadili drevorede pred vasjo Gregovci, ob stari dostopni cesti v Podsredi, ob cesti pri Bistrici ob Sotli pa se je dopolnil nekdanj že obstoječ drevored hrušk ter drevored med Podčetrtkom in Olimjem.

Sadovnjak kot površina

Najpogosteje pa seveda govorimo o sadovnjaku kot o površini, kjer je posajeno večje število sadnih dreves. Tak sadovnjak najdemo v odprti krajini, ob zaselku ali ob hiši. V odprti krajini z volumnom in pravilno razporeditvijo dreves v mreži pomenijo značilno členitev prostora, krajine. Kadar pa jih najdemo ob zaselku ali ob hiši, pa te objekte mehko povežejo z okoliško zeleno krajino.

Vse tri pojavne oblike, točkovno posamezno drevo, linijski sadni drevored in sadovnjak, ki ima značaj površine, sooblikujejo značilno strukturo v krajini in odločilno prispevajo h krajinski pestrosti zavarovanega območja. S tem pa seveda nudijo tudi bogate življenjske prostore za številne rastlinske in živalske vrste. Glede na to, da gre za ekstenzivno pridelovanje, pa hkrati nudijo zdravo hrano tudi nam ljudem, ki lahko uživamo v številnih različicah okusov plodov.

Vizualne značilnosti travniških sadovnjakov in njih privlačnost

Vizualne značilnosti razbiramo s pomočjo likovne analize, kjer s pomočjo barv, kontrastov barv in oblik, zaporedja, ponovitev, ritma, poudarka in razmerij v krajinski sliki raziskujemo in opredeljujemo kakovost krajinskega prizorišča. Živimo v času, ko so vizualni učinki v družbi izjemno pomembni. Zato se mi zdi pomembno, da tudi ozavestimo, na kakšen način delujejo na nas travniški sadovnjaki. Nežno, subtilno, pa vendarle.

Barva

Živimo na območju, kjer podnebje močno oblikuje letne čase, kar se v primeru sadnega drevja in sadovnjakov zelo očitno kaže v preoblikovanju rastlinske odeje. Spomladi se drevo odene v bogato cvetje in sadovnjake in sadna drevesa že od daleč prepoznamo po beli in rožnati barvi, ki jasno obarva krajino. Poletje z obilo toplote in svetlobe zavije drevesa v polno, zrelo zelenilo. Jeseni pa plodovi s svojo rdečino in rumenilom predstavljajo

barvni kontrast k zelenim listom. Zimski čas je v travniških sadovnjakih slikovit, saj je razrast debla in vej pri vsakem drevesu drugače nagnjena in skrotovičena, kar daje občutek živega in slikovitega ob pogledu nanje tudi v temni, rjavo-beli krajini zime.

Ko govorimo o barvah sadovnjaka, seveda takoj najprej pomislimo na zeleno barvo. Kot smo že omenili, se ji jeseni pridruži komplementarna rdeča barva. Na plodu pa lahko občudujemo tudi številne rumene odtenke. To barvno popotovanje po toplem delu barvnega kroga od temno zelene, zelene, rumeno zelene, svetlo rumene, zlato rumene in živo rdeče do karmin ali temno rdeče je tisto popotovanje, ki napolni našo dušo in nas popelje v občutke rajskega vrta.

Kontrast barv in oblik

Podoba sadnega drevja pozimi brez listja, v odtenkih temno rjave barve, nudi kontrast v odnosu do ploskve zelenega, pogosto tudi rjavkastega travnika, še veliko bolj pa v odnosu do zasnježene travne površine. V tem skorajda črno-belem kontrastu lahko doživimo vso slikovitost habitusa drevesa. Opazujemo lahko kontrast organske razrasti debla z vejami v odnosu do ravne, mirne ploskve travnika, prekritega s snežno odejo.

Morda malce bolj mehak kontrast nastopi potem spomladi, ko krošnjo prekrijejo belo-rožnati cvetovi in oživijo krajino s tem belim pušeljcem, ki se projicira na takrat še rjavkasto okolico.

Poudarek

Poudarke drevesa lahko opazujemo na primer, ko opazujemo rast posameznega drevesa nekje na travniku, kjer pride do izraza oblika krošnje v odnosu do čiste ploskve travnika. Čista ploskev ima miren, pasiven značaj, in če se na njej dviguje kvišku drevo, s svojimi vzpenjajočimi se vejami vnaša v prostor spremembo. Ta sprememba je tisti poudarek, na katerem se oko za trenutek ustavi, tehta celoto, ki jo zajame z očesom, in nam ljudem sporoča prijetne notranje občutke. Poudarek je svetleče rdeči plod jeseni v odnosu do temno zelenega listja krošnje ali pa rumeni prašniki v slikovitem belo-rožnatem cvetu. Odvisno od tega, kakšen zorni kot si izberemo, ko opazujemo, občudujemo in se prepuščamo lepoti cele rastline ali zgolj njenega detajla.

Zaporedje, ponovitve, ritem

Pri likovnem pravilu zaporedja imamo pogosto opraviti s ponavljanjem enakih prvin, v enakih medsebojnih odmikih. Ob opazovanju drevoreda

bomo spoznali to likovno pravilo, ki ima ponavadi enakomeren ritem. Ljudje tovrstno krajinsko obliko doživljamo kot ugodje, morda tudi kot varnost.

Razmerje

Posebej je treba omeniti dejstvo, da so bila včasih visokodebelna sadna drevesa ob hišah in zaselkih del tradicionalne krajine in so oblikovala njihovo značilno krajinsko prizorišče. Tradicionalne stavbe so zgrajene v značilnem razmerju 1 : 2 in so običajno pritlične. Ko so jih obsadili z visokodebelnim sadnim drevjem, je bila likovno dejavna in aktivna v krajinski sliki le streha. Dušan Ogrin pravi: »Lega naselbin odloča o njihovem vidnem stiku z okoliško krajino. Večina vasi in zaselkov je prepletena s sadnim drevjem, bodisi v hišnih vrtovih ali sadovnjakih na robu domačij. Zato je v takih primerih naselbinsko stavbno tkivo navzven optično zadržano, najbolj dejavne so strehe in seveda v višino segajoč cerkveni zvonik. Temu je pripisati vtis velike zraščенosti naših vasi s svojo naravno okolico.« (3) Zato dostikrat omenjamo, kako so bile nekdanje vasi in domačije potopljene v zelenje. Prostorsko razmerje med velikostjo hiše in sadnega drevesa je ključno vplivalo na vizualno podobo prizorišča z neke razgledne pozicije. Pomembno je namreč, da je visokodebelno drevo

visoko vsaj 6 metrov in ima razširjeno krošnjo v dimenziji te višine.

Vizualna privlačnost

S svojimi razmišljanji ob opazovanju sadnega drevja in sadovnjaka sem poizkusila razpreti tiste kvalitete, ki se jih ob našem gibanju skozi krajino in hitenju po opravkih morda ne zavedamo prav pogosto. Zaznamo jih podzavestno. Menim, da je prav, da se o tem tudi pogovorimo, se ob drevju ustavimo, ga opazujemo, seveda tudi občudujemo.

Vse zgoraj omenjene lastnosti drevesa in sadovnjaka so tiste lastnosti, ki pomagajo naši krajini ohranjati tako rekreacijski kot turistični in estetski potencial. Tradicionalne visokodebelne sorte sadnega drevja so že del naše identitete, naše zgodovine in naše tradicije, ki se jo je vredno zavedati in jo ceniti.

Kje dosajevati in zakaj

Genska banka

Tradicionalni visokodebelni travniški sadovnjaki so vir številnih sort jabolk in hrušk. Naša naloga je, da to bogastvo in pestrost sort ohranjamo, da ohranjamo in vzdržujemo tudi gensko banko in s tem tudi številne okuse plodov. V ta namen smo v Kozjanskem parku že vzpostavili koleksijski in matični sadovnjak. Delo na tem področju bomo nadaljevali.

Naravovarstvena vloga visokodebelnih travniških sadovnjakov

Z ohranjanjem, vzdrževanjem in pomlajevanjem visokodebelnih travniških sadovnjakov bomo ohranjali bogate življenjske prostore, kjer bo imelo priložnost preživeti veliko število rastlinskih in živalskih vrst. Pestrost in raznolikost kulturne krajine je povezana z biotsko raznovrstnostjo, z bogastvom različnih življenjskih oblik, s čimer je povezana kakovost našega življenja.

V letu 2004 je bilo kar 69 % območja Kozjanskega parka vključenih v posebno varstveno območje Natura 2000. Na osnovi Direktive o pticah je bil osrednji del območja Kozjanskega parka (37 %)

razglašen kot območje SPA (Special Protected Area), in to zaradi ogroženih vrst, kot so vijeglavka, zelena žolna, pivka, veliki skovik, pogorelček, čuk in rjavi srakoper. Zlasti za prve tri so pomemben vir hrane mravlje, ki jim zelo ustrezajo razmere v travniških sadovnjakih. To pa pomeni, da so prav ti sadovnjaki ključnega pomena za varovanje in ohranjanje populacij prej omenjenih vrst ptic. Dolgoročna odgovornost in pozornost znotraj zavarovanega območja Kozjanskega parka morata torej še posebej veljati za travniške sadovnjake, ki, kot rečeno, predstavljajo temelj »ptičje« Nature 2000 znotraj parka. Nekatere njihove ekološke posebnosti, kot so dobra presvetljenost, debela z dupli (za sekundarne duplarje), goste krošnje, hrapava skorja, visoka in pozno pokošena trava, so v moderni evropski kulturni krajini postale že velika redkost, a so vendarle nujni pogoj za obstoj številnih prehranjevalnih in drugih spletov. Brez travniških sadovnjakov si poleg navedenih ogroženih vrst ptic namreč ni mogoče zamišljati uspešnega varstva številnih vrst solitarnih čebel, metuljev, mravelj ter nekaterih rastlinskih vrst in lišajev. (2)

Gospodarski pomen

Oživljeni travniški sadovnjaki imajo velik gospodarski pomen za območje Kozjanskega. Oživljajo sicer izpraznjen konec Slovenije in ustvarjajo nove možnosti za turizem s pridelavo sadja ter oživljanjem običajev, kulinarike in opravil, povezanih s sadjarstvom.

Krajinska slika

V sedemdesetih in osemdesetih letih smo gradili visoke hiše in jih pogosto postavili tako, da so kar se da močno izstopale iz okolja. Kar precej teh hiš je še vedno v prostoru. V bližino teh hiš bi lahko posadili visokodebelna sadna drevesa in tako hiše mehko povezali z okoliško zeleno krajino travnikov, njiv in gozda. Prav visokodebelna sadna drevesa bi lahko predstavljala mehak prehod od hiše k kmetijski krajini. S takšnimi potezami bi izboljšali krajinsko sliko našega podeželja, večnadstropne hiše, ki močno štrlijo iz krajine, bi potopili v zelenje in približali videz krajine nekdanji tradicionalni krajini našega podeželja, ko je bil človek še usklajen z naravo in ji ni nadvladal.

Za zaključek

V Javnem zavodu Kozjanski park letos praznujemo dvajset let, odkar smo ponovno začeli posvečati več pozornosti visokodebelnim travniškim sadovnjakom. Samo skladna kulturna krajina lahko povečuje privlačnost bivanja na tem območju in povečuje potencial za turistični razvoj tega območja.

Prijetni občutki se porajajo, ko opazujemo zavzetost starih in mladih lastnikov, ko sadijo nova mlada drevesa jablan in hrušk in tako znova aktivno posegajo v oblikovanje kulturne krajine podeželja našega zavarovanega območja.

Upam, da bo tudi ta knjiga prinesla več zavedanja o pomenu travniških sadovnjakov in morda vzpodbudila še koga, da bodisi ohrani star sadovnjak bodisi nasadi novega po načelu starih sadovnjakov. S tovrstnimi aktivnostmi bomo ohranili krajino Kozjanskega za prihodnje rodove.

Viri:

- (1) Drevesa z možnostjo večnamenske rabe, s poudarkom na travniških sadovnjakih, Andreja Ferreira, Saša Vochl, Jani Gačnik, strokovna razprava, Gozdarski vestnik, 71/2013, ŠT. 5-6
- (2) 10 let oživljanja travniških sadovnjakov v Kozjanskem parku, besedilo sta napisala Adrijan Černelč in Barbara Ploštajner
- (3) Slovenske krajine, Dušan Ogrin, Državna založba Slovenije, 1989, Ljubljana

Spominjam se trenutka, ko sem prvič držala v rokah knjigo SLOVENSKE KRAJINE, mojega profesorja Dušana Ogrina. V tistem času je bilo tako malo knjig s področja krajine. Prevezela me je njegova pozornost do vseh detajlov, ki jih vsebuje ta izjemna knjiga.

Navdihnila me je tudi za pričujočo knjigo.

Avtorica besedila.

